

УДК 75.036:377.016:75(476.5)

Традыцыі Віцебскай мастацкай школы ў сярэдзіне XX стагоддзя

Харэўскі С. В.

Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, Вільнюс (Літва)

Артыкул прысвечаны развіццю традыцый віцебскай школы мастацтва ў СССР і Еўропе пасля Другой сусветнай вайны, іх уплыву на фарміраванне сучаснай сістэмы мастацкай адукацыі і культурнай традыцыі. Інтэлектуальны і духоўны патэнцыял, што быў акумуляваны ў Віцебску ў пачатку XX стагоддзя і знайшоў сваё ўвасабленне ў школах Ю. Пэна і М. Шагала, да сённяшняга дня ўплывае на формы арганізацыі прафесійных навучальных працэсаў, музейныя практыкі і культуру ў Беларусі і іншых краінах. Калегі і вучні М. Шагала і К. Малевіча, выпускнікі Віцебскага народнага мастацкага вучылішча, а затым і Беларускага дзяржаўнага мастацкага тэхнікума, працягвалі сваю творчасць і ў пасляваенны час, развіваючы ідэі і формы 1918–1922 гг.

Выпускнікі віцебскіх мастацкіх устаноў працавалі ў Мінску, Маскве, Ленінградзе, у розных савецкіх рэспубліках і па-за межамі СССР. У Віцебску атрымалі мастацкую адукацыю народны мастак СССР З. Азгур; народныя мастакі БССР А. Бембель, А. Глебаў, Я. Зайцаў, Я. Мікалаеў, С. Селіханаў, В. Цвірка; заслужаныя дзеячы мастацтваў БССР А. Гугель, К. Касмачоў, Р. Кудрэвіч, Н. Воранаў, П. Масленнікаў ды іншыя. Яны пасля вайны непасрэдна спрычыніліся да стварэння

Мінскага мастацкага вучылішча і Беларускага дзяржаўнага тэатральна-мастацкага інстытута.

Сярод творцаў, звязаных з Віцебскім феноменам, варта згадаць Уладзіслава Стрэмінскага – папечнікаў Малевіча, якая называецца адным з заснавальнікаў польскага авангарда. Сярод пасляваенных вучняў Стрэмінскага ў Лодзі быў і Анджэй Струміль, выбітны польскі мастак, пазней прафесар Кракаўскай, а затым і Варшаўскай акадэміі мастацтва, настаўнік Лёніка Тарасевіча, славу тага ў свеце мастака беларускага паходжання. Такім чынам, прамыністае святло Віцебска дайшло да нас праз пакаленні ў жывым, рэчаісным выглядзе як непарыўная традыцыя, якой неўзабаве будзе цэлае стагоддзе.

Ключавыя словы: Віцебск, Віцебскае народнае мастацкае вучылішча, мастацтва, мастацкая адукацыя, традыцыя.

(Искусство и культура. — 2013. — № 4(12). — С. 46-507)

Traditions of Vitebsk Art School in the mid XX Century

Khareuski S. V.

European Humanitarian University, Vilnius (Lithuania)

The article is devoted to the development of traditions of Vitebsk art school in the USSR and Europe after World War II, their impact on the formation of modern system of art education and cultural tradition. Intellectual and spiritual potential, which was accumulated in Vitebsk in the early XX century and found its implementation in the schools of Yu. Pan and M. Shagal, still influences forms of organization of professional academic processes, museum practice and culture in Belarus and other countries. Colleagues and pupils of M. Shagal and K. Malevich, graduates of Vitebsk Public Art School and later of Belarusian State Art Technical School continued their creative work in the post war period as well, developing ideas and forms, which were initiated in 1918–1922.

Graduates of Vitebsk Art Schools worked in Minsk, Moscow, Leningrad and different Soviet republics as well as abroad. Educated in Vitebsk were USSR People's Artist Z. Azgur; BSSR People's Artists A. Bembel, A. Glebau, Ya. Zaitsau, Ya. Mikalayeu, S. Selikhanau, V. Tsvirka; BSSR Honorable People of Arts A. Gugel, K. Kasmachou, R. Kudrevich, N. Voranau, P. Maslennikau and others. After the War they took part in building up Minsk Art School and Belarusian State Theater and Arts Institute.

Among workers of art, connected with Vitebsk phenomenon, Uladzislau Streminsky should be mentioned, who was the Malevich's co artists and is called one of Polish vanguard founder. Among Streminsky's post war pupils in Lodz was Andzhei Strumila, outstanding Polish artist, who, after becoming later Professor of Krakow and then Warsaw Art Academies, was Lenik Tarasevich's, world famous artist of Belarusian origin, tutor. Thus, Vitebsk light reached us through generations in lively real look as a continuous tradition which is soon 100 years old.

Key words: Vitebsk, Vitebsk Public Art School, art, art education, tradition.

(Art and Culture. — 2013. — № 4(12). — P. 46-50)

Адрас для карэспандэнцыі: e-mail: chareuski@gmail.com – С. В. Харэўскі

Для многіх даследчыкаў беларускага мастацтва развіццё традыцый віцебскай школы мастацтва пасля Другой сусветнай вайны і іх уплыў на фармаванне сучаснай сістэмы мастацкай адукацыі – факт відавочны. Інтэлектуальны і духоўны патэнцыял, што быў акумуляваны ў Віцебску ў пачатку XX стагоддзя і знайшоў сваё ўвасабленне ў творчасці і педагогічнай дзейнасці Ю. Пэна і М. Шагала, да гэтага часу ўплывае на формы арганізацыі прафесійных навучальных працэсаў, музейныя практыкі і культуру ў Беларусі і іншых краінах. Калегі і вучні М. Шагала і К. Малевіча, выпускнікі Віцебскага народнага мастацкага вучылішча, а затым і Беларускага дзяржаўнага мастацкага тэхнікума працягвалі сваю творчасць і ў пасляваенны час, развіваючы ідэі і формы 1918–1922 гг. Выпускнікі віцебскіх мастацкіх устаноў працавалі ў Мінску, Маскве, Ленінградзе, у розных савецкіх рэспубліках і па-за межамі СССР. У Віцебску атрымалі мастацкую адукацыю народны мастак СССР З. Азгур; народны мастакі БССР – А. Бембель, А. Глебаў, Я. Зайцаў, Я. Мікалаеў, С. Селіханаў, В. Цвірка; заслужаныя дзеячы мастацтваў БССР А. Гугель, К. Касмачоў, Р. Кудрэвіч, Н. Воранаў, П. Масленнікаў ды інш. Яны пасля вайны непасрэдна спрычыніліся да стварэння Мінскага мастацкага вучылішча і Беларускага дзяржаўнага тэатральна-мастацкага інстытута. Гэткім чынам, прамяністае святло Віцебска дайшло да нас праз пакаленні ў жывым, рэчаісным выглядзе як непарыўная традыцыя, якой неўзабаве будзе цэлае стагоддзе.

Мэта дадзенага артыкула аналіз развіцця традыцый Віцебскай мастацкай школы ў сярэдзіне XX стагоддзя, вызначэнне найбольш значных імён носьбітаў гэтых традыцый як на Беларусі, так і за яе межамі.

Ля вытокаў школы. Падчас свайго першага прыезду ў Беларусь з Польшчы ў 1991 годзе, славны мастак-беларус Лявон Тарасевіч не мог схаваць свайго ўражання ад убачанага: *«Вось дзе праўдзівы край Шагалаўскі!»* – казаў ён тады. – *«Хаты памаляваны так смела – у сіні, жоўты, зялёны!»*. У тыя часы мала хто мог падзяліць яго нага тагачаснага захаплення. Перадусім таму, што па гэты бок Буга з творчасцю Шагала былі знаёмыя адзінкі. У той час як абазнанасць Тарасевіча была невыпадкавай. Перадусім таму, што па

той бок Буга з творчасцю Шагала былі знаёмыя, бадай, усе адукаваныя людзі.

Але сам мастак Л. Тарасевіч ведаў пра Шагала з аповедаў свайго прафесара Анджэя Струмільна, які, у сваю чаргу, быў вучнем Уладзіслава Стрэмінскага ў Лодзі. У Стрэмінскі, як і ягоная жонка К. Кабро, былі блізкімі да кола Казіміра Малевіча і віцебскай мастацкай школы, што была створана Шагалам. Сярод пасляваенных ужо вучняў Стрэмінскага ў Лодзі быў і Струмільна, які стаўшы пазней прафесарам Кракаўскай, а затым і Варшаўскай акадэміі мастацтва, быў настаўнікам Лёніка Тарасевіча, ці не самага славітага на сёння мастака беларускага паходжання ў свеце. Такім чынам, прамяністае святло Віцебска дайшло да нас праз пакаленні ў жывым, рэчаісным выглядзе як непарыўная традыцыя, якой неўзабаве будзе цэлае стагоддзе.

Пра віцебскі перыяд творчасці і выкладчыцкай дзейнасці Марка Шагала і Казіміра Малевіча на сёння мы маем багацейшую бібліяграфію, утвораную айчыннымі і замежнымі гісторыкамі, мастацтвазнаўцамі і публіцыстамі. Перадусім і выдатнымі аўтарамі з самога Віцебска такімі, як Людміла Хмяльніцкая, Людміла Вакар, Валерый Шышанаў, Аляксандр Лісаў, Мікалай Гугнін, Аркадзь Падліпскі ды інш. Разам з тым у нашай гістарыяграфіі склалася ўстойлівае клішэ, што пасля ад'езду з Віцебска Казіміра Малевіча, разам з выкладчыкамі і некаторымі вучнямі ў Петраград, пачаўся заняпад віцебскай мастацкай школы. Дакладней, такую храналагічную рысу праводзяць у 1922–1923 навучальным годзе, што стаў апошнім годам існавання Віцебскага мастацка-практычнага інстытута. Сыходзячы са сваіх суб'ектыўных уяўленняў, тую ж рысу падводзяць і некаторыя заходнія даследчыкі [1, с. 186–194].

Беларускі мастацкі тэхнікум. Аднак мастацкая школа і мастакоўскі асяродак у Віцебску не спынялі свайго існавання. Выпускнікамі мастацка-практычнага інстытута сталі, сярод іншых, Мікалай Гусеў, Саламон Юдовін, Іван Гаўрыс, якія працягвалі свой творчы шлях у Беларусі. Пасля таго, як у красавіку 1924 года Віцебск увайшоў у склад БССР, Віцебскі тэхнікум атрымаў назву Беларускага мастацка-практычнага інстытута ў тэхнікум у горад

прыехала вялікая група мастакоў, у складзе амаль усяго выкладчыцкага калектыву на-роднай мастацкай школы Веліжа. Гэта невыпадкова. Справа ў тым, што менавіта туды, у Веліж, пасля рэвалюцыі ў Петраградзе 1917-га года, пераехала шмат мастакоў, якія атрымалі фундаментальную акадэмічную адукацыю ў расійскай Акадэміі мастацтваў. Сярод іх былі такія класікі расійскай графікі, як М. Лебедзева і Ф. Фогт, скульптар М. Керзін і жывапісец М. Эндэ. Гэты калектыў вярнуў у Беларусь анахранічную для ўжо той эпохі школу акадэмічнага рэалізму. Беларускае мастацтва ў Віцебску прайшло шлях у зваротным кірунку: ад авангарду, які змяніў ўсё заходняе мастацтва, да рэалізму у традыцыях сярэдзіны XIX стагоддзя. Але, нягледзячы на гэта, Віцебскі мастацкі тэхнікум ўсё ж стаў асновай усёй наступнай сістэмы мастацкай адукацыі ў Беларусі, а ягоныя выпускнікі сталі стваральнікамі беларускага нацыянальнага мастацтва [2, с. 168–173]. І менавіта ў такім кантэксце справядліва ацэньваць віцебскі культурны феномен і ягоную значнасць.

Менавіта ў Віцебскім тэхнікуме ў 1925–1930-х гадах слынны беларускі мастацкі кераміст Мікалай Міхалап, упершыню ў нашай гісторыі стварыў цэлае ганчарна-керамічнае аддзяленне, дзе рыхтаваліся майстры дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва. З 1930 па 1936 год таксама працавала і паліграфічнае аддзяленне.

Тэхнікум з 1934 года быў рэарганізаваны ў вучылішча ў сувязі з патрэбай у кадрах настаўнікаў выхаванчага мастацтва для школ Беларусі. Там атрымалі адукацыю дзясяткі будучых класікаў беларускага мастацтва, чые творы складаюць цяпер залаты фонд нашай культуры. Але ўсё ж сярод выпускнікоў гэтай мастакоўскай школы – заззяла цэлая плеяда бліскучых імёнаў нашых мастакоў: жывапісцаў Натана Воранава і Абрама Кроля, Яўгена Зайцава і Віталія Цвіркі, Адольфа Гугеля і Раісы Кудрэвіч, Паўла Масленнікава і Аляксандра Волкава, скульптараў Заіра Азгура, Аляксея Глебава, Андрэя Бембеля, Сяргея Селіханава і нават пісьменніка Васіля Быкава, які таксама да вайны падумаў аб тым, каб стаць скульптарам.

Менавіта ў Віцебску былі закладзеныя асновы будучага росквіту беларускай школы графікі. У адрозненне ад Мінску, яшчэ ў

1930-я гады ў Віцебску трывалі традыцыі тутэйшай школы ксілаграфіі. Тут пасля далучэння Віцебшчыны да Беларусі склаўся адметны цэнтр гравюры па дрэве, які найперш прадстаўлялі такія майстры, як Зіновій Гарбавец, Саламон Юдовін і Яўхім Мінін. Гэтак сталася, што менавіта яны адраділі ці не самы арыгінальны жанр беларускай графікі.

Віцебскі культурны феномен скончыўся не з-за ад'езду Шагала і Малевіча ці змены адміністрацыйнага падзелу ў 1924 годдзе. Ён скончыўся ў выніку брутальных палітычных рэпрэсій часоў культу асобы. У адным са сваіх інтэрв'ю мастак Яўген Ціхановіч, які таксама быў выпускніком Віцебскага мастацкага тэхнікума, узгадваў пра тыя гады: «1937 год не абмінуў Віцебскі мастацкі тэхнікум. Мы лічым яго вышэйшай мастацкай устаною, бо там выкладалі настаўнікі, што скончылі яшчэ імператарскую Акадэмію мастацтваў у Санкт-Пецярбургу. Такія славутыя мастакі, як Волкаў, Керзін, Эндэ, былі настаўнікамі такіх, як Фогт, Хрусталёў, Загароўскі, Грыцай, Дзежыц. Керзіна, да прыкладу, пазбавілі права выкладаць скульптуру адно таму, што ён меў дыплом Акадэміі мастацтваў. Скульптуру пачаў выкладаць Ганс Шульц, які скончыў Інстытут Пралетарскага Мастацтва. Скончылася акадэмічная праграма, наступіў хаос... (...) Пётр Даркевіч выкладаў мастацтвазнаўства, а ягоны родны брат Хрыстафор выкладаў манументальны жывапіс. Бацька іхны быў вельмі заможны, меў свой вялікі млын. Таму іх арыштавалі і расстралялі. Гэта быў 1937 год... Мінін выкладаў у тым самым тэхнікуме графіку, а да гэтага быў афіцэрам царскага войска. Арыштаваны ў 37-м. Расстраляны...» [3].

Вялікі час вялікага мастацтва ў Віцебску спыняўся спакваля. Нехта з твораў паспеў выехаць у Польшчу, як Уладыслаў Стрэмінскі, ці Надзея Лежэ, нехта, як Ахола-Вала, Абрам Бразэр ці Міхail Керзін перабраўся ў Мінск. Большасць выехала ў Расію. Але ніхто не мог уявіць, як брутальна і крывава будзе пастаўлена кропка ў гісторыі той выключнай эпохі. У ноч з 28 лютага на 1 сакавіка 1937 году быў забіты ў сваёй хаце ў Віцебску Юдаль Пэн. Акалічнасці забойства не высветленыя дагэтуль. Пісьменнік Юрка Віцьбіч, які доўгі час працаваў у Маскве, а пасля таго, як быў рэпрасаваны ягоны дзядзька, вярнуўся ў Віцебск, стаў

сведкам пахавання вялікага настаўніка і мастака: «У 1937 годзе ўвесь Віцебск нечакана ўскаланула жудасная вестка, што мастака Юрыя Пэна знайшлі забітым у ягонай кватэры на Гогалеўскай вуліцы. Забілі яго не з мэтай рабунку, бо ў шуфлядзе стала ў нават у кішэні забітага захаваліся грошы. Забілі не ўначы, а ў дзень ды ў доме, што знаходзіцца ў самым цэнтры гораду ў літаральна за трыццаць крокаў ад паставага міліцыянера. Яму, сямідзесяцігадоваму дзеду, паводле пратаколу, праламалі чэрап чымсьці падобным да цагляны. Забойцаў доўга не шукалі ў знайшлі ў самы дзень забойства. Гэта былі быццам бы шаснаццацігадовая пляменніца Пэна і яе жаніх. І хоць у часе адкрытага суда над імі іхная вінаватасць відавочна для ўсіх нічым не была даведзеная, іх прысудзілі да найбольшага тэрміну зняволення ў канцэнтрацыйных лагерах. Аднак сам Віцебск іх тады забойцамі не прызнаў.

Тысячы віцяблян прыйшлі правесці Юрыя Пэна ў ягоную апошнюю дарогу. Прыйшлі аддаць яму развітальнае “бывай” і прыхільнікі ягомага таленту, і прататыпы ягоных шмат якіх пэрсанажаў і з сваймі дзецьмі ды ўнукамі. На іхных вачах можна было пабачыць шчырыя слёзы, як і пачуць іхны непадроблены плач, выкліканы балючай стратай вернага сябра. А за пахавальнай працэсіяй, якая рассягнулася на два кіламетры, бегла з гістэрычным крыкам псыхічна хвора пажылая жанчына, што калісьці адбілася на Пэнаўскім партрэце дзяўчыны, звар’яцела пасля пагрому» [4, с. 103].

Але нават пасля масавых рэпрэсій да вайны 1941 года ў Мінску так і не было створана мастацкіх навучальных ўстаноў. Віцебск заставаўся галоўным навучальным цэнтрам прафесійнай падрыхтоўкі мастакоў Беларусі. Таму гэты феномен, які пераўзыходзіць сваім маштабам толькі школу Пэна або перыяд Шагала і Малевіча, варта разглядаць у агульнанацыянальным беларускім кантэксце.

Пасляваенны перыяд. Калі пасля вайны ў Мінску ў 1947 годзе было створана мастацкае вучылішча, то яго ўзначалілі творцы, знітаваныя лёсам з віцебскай мастацкай традыцыяй. Першым дырэктарам стаў Іван Краснеўскі, які напярэдадні вайны вучыўся ў Віцебску. Настаўніцкі калектыў узначаліў Іван Ахрэмчык, які да вайны

быў дырэктарам Віцебскага мастацкага вучылішча. Стваралі Мінскае мастацкае вучылішча мастакі, якія атрымалі адукацыю ў горадзе над Дзвіною – Віталь Цвірка, Леў Лейтман, Аляксандр Мазалёў і Аляксей Глебаў, чыё імя гэта навучальная ўстанова носіць да сённяшняга дня. Пасля вайны ў тагачасным мастацкім вучылішчы ў Мінску сфарміравалася школа сучаснага выяўленчага мастацтва Беларусі, дзякуючы выкладчыкам, якія атрымалі сваю мастакоўскую адукацыю і пачалі творчы шлях менавіта ў Віцебску. Іх вучнямі ў Мінску сталі сотні будучых творцаў, сярод якіх народныя мастакі Беларусі – Віктар Грамыка, Май Данцыг, Арлен Кашкурэвіч, Георгій Паплаўскі, Міхаіл Савіцкі, Леанід Шчамялёў... Гэтыя мастакі, у сваю чаргу, сталі носьбітамі тых вялікіх традыцый, якія мелі пачатак і развіваліся ў Віцебску. Працяг уплываў віцебскіх мадэрністаў, як у выпадку М. Данцыга, ці катэгарычнае адпрэчванне, як у М. Савіцкага, фармавала іх светапогляд, перадвызначаючы творчыя манеры. Гэта ўнутраная палеміка, што часам выходзіла па-за межы ўласна творчых праблемаў, – вельмі характэрная адметная рыса культуры Беларусі савецкіх часоў.

У пасляваенныя часы ўзнавілася мастацкае жыццё і ў Віцебску. Праз два гады пасля стварэння мастацкага вучылішча ў Мінску ў 1949 годзе было створанае і Віцебскае мастацка-графічнае педагагічнае вучылішча. Дзякуючы такім постацям, як Валянцін Дзежыц, Іван Сталяроў і шэраг іншых, повязь эпох і жывой традыцыі ўдалося тут злучыць наоў. І лагічным працягам гэтага стала стварэнне ў 1959 годзе на базе Віцебскага мастацка-графічнага педагагічнага вучылішча мастацка-графічнага факультэта Віцебскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута.

Тым часам у 1953 годзе ў Мінску Беларускі дзяржаўны тэатральны інстытут быў ператвораны ў Беларускі дзяржаўны тэатральна-мастацкі інстытут, дзе адкрыўся мастацкі факультэт і ўтварыліся кафедры графікі, выяўленчага мастацтва, скульптуры. Тут таксама працавалі менавіта колішнія выпускнікі Віцебскага мастацкага тэхнікума. Сярод славутых выкладчыкаў Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута, якія да вайны атрымалі прафесійную адукацыю

ў Віцебску, варта назваць у першую чаргу, такіх выдатных творцаў, як Віталь Цвірка і Павел Масленікаў, якія ў розны час былі рэктарамі гэтага інстытута.

А па іншы бок Буга віцебскія традыцыі былі працягнутыя школаю Уладыслава Стрэмінскага, паплечніка Казіміра Малевіча. Яшчэ ў 1920-я гады ў Смаленску ён разам са сваёй жонкаю Кацярынаю Кабро ўзначальваў уласную мастацкую студыю, куды да іх прыязджаў з лекцыямі і Казімір Малевіч. Затым Стрэмінскі з'ехаў у Лодзь, дзе ўтварыў уласную мастацкую школу і музей, прапагандуючы рэвалюцыйнае авангарднае мастацтва, быў ініцыятарам стварэння мастакоўскіх суполак «BLOK» і «Prezens» [5, s. 401–403], зрабіўшы для Польшчы тое, што Шагал зрабіў у свой час для Беларусі.

Сярод вучняў Малевіча і Стрэмінскага была і Надзея Хадасевіч, у будучым французская мастачка Надзея Лежэ, якая пакінула ўспаміны і пра сваіх настаўнікаў [6]. Дарэчы, сама Надзея Лежэ таксама не цуралася пасля вайны выкладчыцкай дзейнасці, плённа тварыла ў розных галінах мастацтва і ў Францыі, і ў СССР.

Заклучэнне. Творчасць і настаўніцкая дзейнасць прадстаўнікоў Віцебскай ма-

стацкай школы розных часоў зніталі еўрапейскую і беларускую традыцыі ў непарыўнае вялікае палатно вялікага мастацтва. Розныя галіны ўплываў віцебскай мастацкай школы, што сфармавалі найноўшае мастацтва Еўропы ад Парыжа да Масквы такім, якім яно стала, даюць невычарпальны матэрыял для даследчыкаў. А сучасная сістэма прафесійнай адукацыі ў галіне выяўленчага мастацтва ў Рэспубліцы Беларусь застаецца носьбітам той самай сістэмы, якая мела пачатак у Віцебску больш за сто гадоў таму.

ЛІТАРАТУРА

1. Фоль, К. Віцебская мастацкая школа: спроба дэфініцыі: пер. з фр. / К. Фоль // Віцебскі сшытак. – 2000. – № 4. – С. 186–194.
2. Гаўрыс, І. Вобразнае мастацтва г. Віцебску / І. Гаўрыс // Віцебшчына. – Віцебск, 1928. – Т. 2. – С. 168–173.
3. Партрэт стагоддзя вачыма мастака. Успамінае найстарэйшы беларускі мастак Яўген Ціхановіч // Я. Ціхановіч // Наша Ніва. – 2001. – 3–9 студз.
4. Віцьбіч, Ю. Люблю я, разумею, Віцебск / Ю. Віцьбіч // Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі / аўтар-уклад. Л. Юрэвіч. – Нью-Ёрк: BИHИM, 1999. – С. 103.
5. Dobrowolski, T. Malarstwo polskie 1764–1964 / T. Dobrowolski. – Wrocław, 1968. – S. 401–403.
6. Дубенская, Л. Рассказывает Надя Леже / Л. Дубенская. – Минск: Юнацтва, 1983.

Паступіў у рэдакцыю 02.10.2013 г.